

INSTITUTIONALISEERITUD ATAVISM

Märkmeid 2009. aasta eesti kirjanduskriitika kohta

JÜRGEN ROOSTE

Täpse silmaga poet Kalev Kesküla kirjutab: „Too kirjaliku kultuuri aja-järk, kui kirjutati ja loeti raamatuid, kestis 2500 aastat. Pole paha *homo sapiens*’i kohta.

Meie elame üleminekuajal, kui raamatuid veel kirjutatakse, aga enam ei loeta” (Kesküla 2009: 33).

See pole muidugi enam kirjandus-, vaid ühiskonnakriitika, aga meie seisukohast ülioluline: me tegeleme siin ju kirjanduskriitikaga, s.t nende inimeste märkmete ja arvamustega, kes veel raamatuid loevad. Ja mitte ainult seda – lisaks peavad nad oma lugemismõtteid piisavalt oluliseks, et neid ilmutada, inimestele omakorda lugeda anda.

Kas võiksime siis eeldada, et kriitika lugejad on nood, kes ise millegipärast ei jõua/ei saa raamatuid lugeda, kes on juba osalised selles kultuuri muutumise protsessis? Võta näpust – kõige keerukam selle loo juures on ju see, et ka suuremad arvustuste lugejad on noodsamad „ise lugejad, ise kirjutajad”. Too kummaline kogukond, kes arvab oma tegevuse olevat eksistentiaalse tähtsuse ja tähendusega, lausa ülivajaliku.

Nii et olemuslikult võib kirjanduskriitikat pidada kultuuriatavistlikuks ilminguks: otsest funktsiooni tal mälu hülgavas ja mittelugevas keskkonnas enam pole, aga et ta on olemas olnud, kunagi mingit rolli mänginud, siis ta ikkagi ilmutab end ajuti, kõlgub kuskil säääl. Nagu ussripikjätke või karvapuhmas kubemepiirkonnas... Ja me leiame, et ta on vajalik, isegi kommertsmeedia hoiab teda veel ettevaatlikult oma kultuurikülgedel, riiklikult peetakse üleval väljaandeid, mille kohuseks on töötada kirjanduse retseptisiooniga teadlikult ja süvitsi, sest nii on ilus ja õige.

Kui lugeda pea kogu Eesti meedias kirjanduse kohta ilmunud retseptisiooni korruga, oleme omadega plindris. Toda püha, õilistavat ja lunastavat rolli tekstimassiiv küll ei täida. Jah, kriitikale võiks ju omistada ka väiksemaid, vähenõudlikumaid ülesandeid, näiteks teatava üldistuse loomine kogu ilmuva ilukirjanduse kohta. Või raamatute tutvustamine lugejatele, kes ise jaole ei jõua. Või autoritele vastukaja, n-ö arengueelduste ja -ruumi pakkumine.

Isegi veidi lapselikku või vanamoodsat vaimu hõngub, kui Peeter Olesk Postimehes Daniel Kehlmanni „Maailma mõõtmist” tutvustades ohkab: „Kõhkle, kuid võimalik lugeja vajab ennekõike soosivat arvustust” (Olesk 2009). Siin on toda „vana kooli” usku, et kriitik teeb ikkagi lugejate eest tööd, aitab neil pärle üles leida ja eristada.

Tahaks tõesti, et see nii oleks, aga paraku jäävadki ponnistused ja püüdlused lugeja poole väga sageli vaid ponnistusteks ja püüdlusteks. Seda osalt ka meediakäitajate suhtumise tõttu: kogu kultuuriretseptisioon on meil üsna tõrjutud võrreldes näiteks spordiga. Postimees saatis ilmselt säästukaalutlustel Arvamuse ja Kultuuri (AK) suvel kaheks kuuks puhkusele, mistõttu ilmu-

sid selle aja sees kirjandusest vaid üksikud lood. Eesti oma autoreilt ilmub aastas juba mitusada raamatut, lisaks tõlked, populaarteadus jne. Kujutage nüüd ette olukorda, kui spordileheküljed paariks kuuks lihtsalt kaoks. Tõttõelda poleks selles midagi hullu, tekitatud kahju oleks poole väiksem võrreldes pikaajalise kultuurikäsituskatkestusega. Samalaadset suhtumist kohtas ka koondamisprotsesside juures: mitmes väljaandes said esmalt kannatada kultuuritoimetused ja sellega seoses muidugi ka lehe kvaliteet ja sisu.

Selle taustal on ilmselt mõttetu alustada kõige põhilisemast kurtmisest, et Eestis ei ole peaaegu professionaalseid kirjanduskriitikuid, s.t inimesi, kellele makstaks raamatute lugemise ja arvustamise eest. On oivalised amatöörid, kes on seda tööd kaua ja südamega teinud, on tegelased, kelle kirg kisub kirjanduse või mõne kirjandusliku nähtuse poole, on kirjutavaid inimesi, kel vaja krooninatukest ja kes seetõttu teevad hääl meelel mõnest toredast raamatust loo. Aga tulemus on selline, et meil on suhteliselt vähe üldistusvõimelisi kriitikuid, neid, kes tajuvad kirjandust protsessina, näevad ta tänast kehandit ning tuvastavad uutes teostes kiiresti selle protsessi jätke, uusi harusid. Neid on, aga vähe, sest see eeldab pidevat uuesti ja juurde lugemist, milleks palgatöö kõrvalt tuleb näpistada õhtutest ning öödest, rääkimata siis materjali settimisajast ja artikleiks vormumisest.

Nõnda on väga paljud arvustused kirjeldavad, suurem jagu sellest tekstimassiivist on korruga lugedes igav. Keskmises arvustuses tuhitakse ühe teksti tihnikus, vahel väikese üldistusviipega autori loomingu suunas, kõrvutatakse ehk mõne nimega, aga see on ka kõik. Suurem jagu arvustusi pole seda nime isegi väärt – kogu aasta pääle leiab ehk parkümmend säärast lugu, kus tõesti kohtab ka kriitilisi-kaaluvaid noote. Muidu jäädakse ikka deskriptiivseks, isegi kui see deskriptiivsus on omandanud teatava sügavustatoluse, püüdluse kujundite ja keele poole, tekstikesksuse jne. Üldistust tahame leida, üldistuseni jõuda, aga seda kohtab harva. Nõnda ongi neist kirjeldava kalduvusega arvustustest mitte kõige kirjanduslähedasemale inimesele vähe abi. Arvustaja takerdub raamatust rääkides sellesesamasse teksti, kirjeldab küll autori keelt, huvitavaid ideid, kujundeid vms, aga ta ikkagi kirjeldab. Ajal, mil vajaksime hoopis analüüsi ja võrdlust, aga esmalt ikkagi üldistust. Kuigi iga üldistus on oma olemuselt võimuaakt ning võib (ent ei pruugi) toda reaalsuseks peetavat moonutada, on ta samas ka korrastamine, süstematiseerimine, identiteediloome ja maailma olemuse uurimisega tegelemine.

Siit ka ettepanek: kui tavameedia ei suuda kirjandusest kogupilti luua, siis võiks teadlikult pürgida ülevaadete poole. See žanriliselt vähenõudlik, aga lugemise mõttes töömahukas laad on hääbuva lugemishuvi ja „lugejakauge“ kirjanduse ajastul kasulik ja vajalik, st säärastel ülevaatlikel kirjatükkidel oleks meedias oma koht, oma utilitaarne roll: Eesti Päevaleht ja Postimees, aga miks mitte ka Õhtuleht, võiksid kord kuus avaldada reaarvustuste ja autorikäsitelude sekka näiteks ühe ülevaate viimase kuu jooksul ilmunud luuleraamatutest ja proosast. See eeldaks ka korralikku tasu, sest kriitik peab ju teadlikult pühenduma suurele ülesandele.

*

Mõnes mõttes on ajastu lugejasõbralik märk ju miniarvustused, näiteks nood, mida Eesti Ekspressi külgedel rohkelt kohtab. Aga tuleb tunnustada, et kirjutajale on see pigem nõök: honorar on lühiduse tõttu suhteliselt väike, ent töö ja mõtlemise maht sama, lisaks jäävad mitmed teose seisukohalt olulised

arutluskäigud ja vihjed tegemata. Võiks isegi öelda, et lühiarvustus on süvenenud kriitiku surm, sest ainus viis, kuidas too töö end ära tasuks, on olla võimalikult pealiskaudne ja kerglane.

Tõsi, sel žanril on ka omad meistrid: näiteks alguses tsiteeritud Kalev Kesküla, kes saanud oma kätt aastaid tolle vormi pääl harjutada. Eks kunagi olnud žanri juurutajaid Eestis ning osavamaid sõnaseadjaid ses ruumis ju Kesküla hää sõber, tollane Sirbi kirjandustoimetaja Peeter Künstler. Samas võib tihti kohata ka uskumatult ebahuvitavaid ja pealiskaudseid visandusi, mille ainus õigustus võikski olla suunatus neile, kes raamatutest ja nende lugemisest väga vähe teavad. Kuigi lühivorm hoiab ära ka suuremad arvustuslikud prohmakad, ühtlustab stiili, kaotab nõrgema autorimina hääle ja on nagu kriitikakultuuri haiku.

Eesti Päevalehe ajakirjanikud (Kaarel Kressa, Mari Peegel, aga ka Ott Heinapuu) on lühiarvustust 2009. aastal paaril puhul suures raamatutulvas üsna edukalt katsetanud, kuid jäänud ikka pidama veidi mahukamate käsitluste juurde. On veel muidugi Keskuse raudvara Ahto Muld, aga see on rohkem žanri paroodia – tihtipäele pole ta tekstisutsakal miskit pistmist kõne all oleva raamatuga ning hetkiti võib Mulla veergudest leida lausa maotust, madalat mängu.

Lühiarvustused kipuvad sageli muutuma ikkagi tutvustusteks ja me ei jaksa ju neid lõputult lugeda, eriti siis, kui oleme teosega ka ise tuttavad.

*

Kui tahta siinkohal teha üks robustne üldistus, mis tüüpi arvustusi üldse on olemas, siis kuidagi kohane tundub jääda pidama väga lihtsa neljase jaotuse juurde. Tõsi, vähe on arvustusi, mis esindavad puhtalt vaid üht liiki, enamasti on tegu ühe laadi ülekülluse poole kalduva konglomeraadiga, aga kergeks vahepeatuseks võib eesti kirjanduskriitika jagada küll nii:

1. Enesele viitavad arvustused, mis räägivad peaaesjalikult arvustuse autorist, ta muljeist, isiklikest mälestustest, oma suhtest tekstiga. See pole sugugi vähe levinud laad, kui arvata ja loota võiks; tõsiselt huvitavaid kirjutajaisiksusi, kes võivadki ainult iseendast rääkida – ja seda naudinguga ka teevad –, on ikka vaid mõni üksik.

2. Teosele keskenduv arvustus, peaaegu et uuskriitiline vaatlusviis, kus kriitik pühendub ainult kõne all olevale tekstile, paljastab selle sisimaid seoseid, uurib kirjutustehnikat, jahib autori „suurt ideed” või väikeste ideede seeneniidistikku. See on valitsev kriitikaliik, sageli väikse mõjuga esimeselt alaliigilt (alustatakse näiteks vinjetiga enda ja raamatu autori isiklikust suhtest vms).

3. Üldistav arvustus, milles keskendutakse praeguse kirjanduspildi uurimisele, üritatakse teosele/tekstile leida kohta teiste sarnaste seas, aimatakse ajastu voole ja trende, luuakse väiksel moel elavat ja muutlikku kirjanduslugu. See on üks põnevamaid viise, kuidas kirjandust käsitleda, ning õnnestunud kujul on säärased kirjutised kõige kõitvamad ja asjalikumad, kusjuures, nagu me teame, põnevus ja asjalikkus ei astu siin ilmas just sageli käsikäes.

4. Oma käekirjaga, oma „teemaga” kriitik arendab edasi oma varasemates arvustustes katkenud jutulõnga, raamat/tekst on võimalus ja vahend, et oma kujundisüsteemi, mõttesuunda välja arendada. Nii kirjutavad mõned meile juba aastaid tuttavad autorid ning me loemegi neid teadlikult, peaaegu fännina, jälgides tolle „suure mõtte” kulgu, kus kirjandus on vaid ookean, keskkond, milles vaimuvaal majesteetlikult kulgeb.

Muidugi võiks siia veel lisada viienda alaliigina eksperimentaalsed arvustused, kus keskmes on tekstiloomisprotsess, -mõnu, aga las jääda need erandiks, sest möödunud aasta trükimeedias kohtas vaid paari säärast mängulist püüdlust. Ning alati on tore luua maailmu, kus küll suuremat jagu ruumist täidavad reeglid, aga jääb ka piisavalt siruulatust, et neid reegleid vajadusel rikkuda.

*

Kõige paremaks abimeheks näiteks raamatukogutöötajale või emakeeleõpetajale, kes peaks ameti järgi küll näpuotsa kirjanduse tuiksoonel hoidma, ent kelle elutempo taolist süvenemispüüdlust ei taha sallida, on ikkagi kevadised kirjandusülevaated: Loomingu pikad ja põhjalikud lood proosast (Vaher, V. 2009b) ja luulest (Kangro 2009), aga ka draama- (Aadma 2009) ja lastekirjandusest (Martson 2009) ning tõlkeist (Kaldmaa 2009) ja Vikergallup (2009), mis peidab endas päris laia panoraami subjektiivseid lühiüldistusi. Teistes väljaannetes on aastaülevaadete ilmumine suvalisem ja ebatäpsem, sõltub palju toimetaja isiksusest ja võtab tavameedias tavaliselt kuidagi edetabelliku kuju. Keskus lasi 2009. aasta hakul näiteks Johanna Rossil ja Igor Kotjuhil heita väga subjektiivsed, paarist lugemiskogemusest lähtuvad pilgud kirjandusaastale (Ross 2009a; Kotjuh 2009).

On ilus traditsioon, et kui Kultuurkapital avaldab oma aastaauhindade nominentide nimekirja, siis lehed neid ka tutvustavad. Ühesõnaga, siit siis mõte, et ülevaateid ja kokkuvõtteid on rohkem vaja. Neid on tavaliselt suhteliselt kerge lugeda ning suure hulga materjali läbi töötanud kriitik muutub ehk tolle üüratu tekstimassiivi ees alandlikuks, egoplahvatusi on nois kirjutistes vähem. Ja mitmest raamatust korruga kõnelemine aitab vältida ka deskriptiivsuskõnne, mingi võrdlusmoment ikka tekib. Näiteks Mariliin Vasenin (2009c) kirjutas Postimehes paar võrdlevat lugu luuleraamatutest ning neist jäi tunne, et seda liini peaks jätkama, ta on õigel teerajal. Kaupo Meiel (2009b) kõrvutas Sirbis Kivisildniku kirjastuse Jumalikud Ilmutused autoreid (Jan Kaus, Toomas F Aru, fs), Kristel Kiigemägi Eesti Päevalehes Kristiina Ehinit ja Elo Viidingut (Kiigemägi 2009), sääraseid võrdlusi ja kaalumisi on veel, aga kahjuks mitte kuigi palju.

Tõsi, retseptisioon on väga tähtis autorile endale, see on ikkagi oluline, avalik tagasiside, oma ande testimise tanner. Nõnda kõrvutatavates, vastandavates, võrdlevates tekstides jääb ühe teksti sügavikku kaevumiseks vähem ruumi ja niigi on pea kõik väljaanded arvustuste mahtu alla kiskunud. Aga kultuurimeedia tarbija seisukohast on see tõhus ja tarviline teekond, mis kriitikutel-toimetajatel tuleks ette võtta.

2009. aasta retsensioone uurides tuleb tunnistada, et mõned kriitikud jätsid maha suurema, selgema ja olulisema jälje. Üks neist, kes aasta huvitavaks muutis, oli Kärt Hellerma. Tal on oma asi ajada, oma võitlus võidelda. Tõsi, kohati adun ta võitluses veidi rabadust, sihtimatust, ta võib iseendale mingites punktides vastu vaielda. Ent samas on Hellerma kirjandusest mõtlejana tõstnud üles olulisi teemasid, isegi, kui ma ei pruugi probleemipüstitusega päriselt nõustuda: „Kuigi naised on eesti kirjanduses lugejate rohkuse poolest praegu esirinnas – seda tõestab kasvõi viimast autorihüvitisi saanute nimekiri –, pole kriitikud seda asjaolu tõtanud rõhutama. Vastupidi, tõsise argumentatsiooni kõrval peab iga mitte veel iidvana naissoost kirjanik Eestis endiselt arvestama ilcumisega „emaste“ autorite aadressil, mida tuleb

ette ka ennast soliidseks pidavates kirjandusajakirjades – ja see on küll piinlik. Intelligentsete ja tasakaalukate autorite kõrval figureerivad meedias ju ka sääraseid kriitikud, keda kirjandusteadlane Jüri Talvet on iseloomustanud tabava väljendiga: *noisy boys*. Nemad leiavad hetkelise võimunaudingu nimel alati võimaluse kellelegi verbaalset solki kaela kallata. Rohmakatel ütlemistel aga on kalduvus tekitada kellegi või millegi kohta neist sõltumatuid kuvandeid. On tähelepanv, et vähendavatest-madaldavatest „kunstilistest moonutustest” toituv praktika muutus kõigepealt valdavaks kirjanduse retseptisioonis – olenevalt meedia vajadusest kindlustada endale auditooriumi –, nüüd teeb see võidukäiku juba ka kirjanduses endas” (Hellerma 2009b).

Ei ole kindel, et säärane praktika sai alguse kirjanduse retseptisioonis, aga täitsa kindel on see, et „lärmakate poiste” osakaal ja roll 2009. aasta kirjanduskriitikas oli üsna väike, s.t liiga väike. Sääraseid tuliseid heitlusi, raamatute „pilbasteks raiumist”, autoritele hinge sülitamist peaaegu ei olnud, kuigi mõnel puhul oli tunne, et kirjutaja tahtnuks mõne üllitisega kurjem olla, ja isegi õigusega. Vastupidi, kirjanduskriitikute suhteline kultuursus hoidis neid tagasi. Aga Hellerma mõte ei kerki siin muidugi tühjalt kohalt, eks ole sel sügavam ja pikemaajalisem kogemuslik taust. Teisest küljest on naiskirjanikke Eestis kõigil aegadel ikkagi armastatud, kui mehi ka tulvadena rohkem on.

Ent mitte see tõstatus polnud Hellerma olulisim panus, vaid lihtsalt hea näide poleemikapüüdlusest ja väljakutsest (eks alanud aasta ka ju omamoodi väljakutsega, aga see polnud päris arvustuses: nimelt heitis Andrei Hvosotov (2009a) kirjanikkonnale Sirbi veergudel kinda, öeldes, et suured teemad on eesti kirjandusest otsa saanud). Aga palju põnevam on olnud Hellerma püüd näidata ja tabada diskursusemuutust eesti kirjanduses. Morbiidselt-eksistentsiaalselt meeskirjanduselt kogemusekeskse ja elurõõmsa nais- ja reisikirjanduse poole: „Meie senisest kirjandusajaloost on ette näidata hulk kirjanike reisikirju, mis sisaldavad samuti huvipakkuvaid kultuurilisi mõtisklusi ja elulisi kõrvalepõikeid, aga... Kas mulle ainult näib, et nendes välja pakutud maailm on juba eest ära lipanud, jätnud neid ennast ja ka nende võimaliku lugeja oma kinniskujutelmade, oma traditsiooniliste enesepiltidega, oma väljakujunenud *status quo*’dega ja oma kohmakate sõnapiruettidega kaugele maha? Või on reisikiri just selline žanr, mis kipub ka parima autori puhul tühistama igasuguse „ajatu humaansuse”, sest kehtib vaid kirjutamise hetkel...?”

Petrone Prindi raamatute esmaseks tekstikvaliteediks on kergus – ja see pole öeldud halvaks panuga, sest tuletagem meelde Italo Calvinot, kes kõneles „Ameerika loengutes” kergusest kui ühest hea kirjanduse olulisest tunnusest, mille kaudu saab võimalikuks maailma raskuse ületamine. See osutab, et tõsiseltvõetavuse saavutamiseks ja kriitikute silmis aujärjele tõusmiseks ei pea tekst olema raskepärane, ägav, krigisev, korisev, keeruline, kriiksuv ja ragisev-rögisev, justkui õlitamata masinavärk – kuigi Calvino sellist kujutamislaadi viisaka inimesena otseselt ei tauni, vaid leiab, et tal on kerguse kohta rohkem öelda kui raskuse kohta, oleks tal eesti kirjanduse kontekstis ilmselt siiski rohkem tegemist raskuse kui kergusega, sest viimane on meie süvakirjanduse väljadel veel suhteliselt haruldane praktika” (Hellerma 2009a). Mingis mõttes toetab Hellerma avastust Mari Klein, juhtides Eesti Päevalehes Sofi Oksaneni „Puhastust” vaadeldes tähelepanu tõigale, et viimaste aastate edukaim-auhinnatuim-müüduim raamat kahel pool lahte ei ole tegelikult mingi kõrgliteratuur, vaid lususalt kirjutatud jutukas (Klein 2009).

Tõenäoliselt see sügavuse ja kerguse diskussioon jätkub, sest pole näha, et Eesti raamatuturg ja inimeste püüdlus tolle „elu sumeduse” poole drastiliselt muutuks.

*

Kunagi ei hakka igav Berk Vaheriga. Tema suurim panus tänavusse metakirjandusse oli vast nn nullindate diskussiooni algatamine Sirbis (Vaher, B. 2009g). Ta leiab sääl viimase kümnendi olevat petetud lootuste ja ootuste aja. Diskussioon ise jätkus Loomingu veergudel: 2009. aasta sügistalvisel hooajal võtsid järjest sõna Tiit Hennoste (2009), omal veidi arrogantsel ja pealiskaudsel moel – tema on üllatustemees, kes võib vahel minna suurepäraselt mõne teemaga süvitsi, ning samas teise käega lohmata tekstide kohta, mida ta pole eriti viitsinud lugedagi, Mart Velsker (2009), Vaapo Vaher (2009a) ja Jan Kaus (2009a). Artiklisari jätkub, ootaksime põnevusega ka lisa Kajar Pruuli kunagisele antoloogiale „Varjatud ilus haigus”, mis sisaldas 1990. aastate luuleparemikku.

Berk Vaher ei kirjuta ühtki lugu ilma mõne tagamõtte või kõrvalpilguta, lisaks sellele on ta arvustades omandanud säärase „rahvaliku” lobeda laadi, kõneleb nagu „oma mees” ja tema otsustused kirjanduse kohta on nagu koh-tuniku haamrikena kolksatus. Näiteks kas või see, kuidas ta leiab olevat eesti kirjanduse Baturini taustal nii väikse-väikse: „Lihtsam on jääda väikese maa väikese aja väikeseks inimeseks, hõlpsam pidada kirjanduse pärisosaks kontori-koonlaste koolavoolu ja poeedipoolikute pohmapula. Ju teen kolleegidele liiga, korrate niigi kahjulikke stereotüüpe – ent mis parata, kui iga uus Baturini teos muust nii kõrgelt üle lendab? Ehk peaksin jätma kirjanduse rahule ja kõnelema Baturini loomingust hoopis kui sõnakunstist?” (Vaher, B. 2009c).

Talle sekundeerib pea sama mõttega poeet Hannes Varblane: „W. G. Sebald pole saksa, inglise ega juudi kirjanik. Ta on Euroopa kirjanik ning mitte üksnes seda. Sama ei saa küll kerge südamega öelda enamiku eesti prosaistide kohta. Eesti kirjandus oli, on ja kestab vist edaspidigi vaid üksnes eesti kirjandusena. Soomes näikse juba olevat Euroopa kirjanikke. Eestis ei leia neid tikutulegagi otsides. Küsimus on kultuuris ja haardes” (Varblane 2009).

Kui nüüd kokku võtta teravamate ja mürgisemate üldistuste põhjal lah-tirulluv pilt eesti kirjandusest, siis on see üks väike ja väiklane, (oma)mees-tekeskne ja -vaheline asi. Kas võib siit tuleneda ka põhjus, miks suurem jagu kirjanduskriitikast pole väga kriitiline ega ka põnev? Jah, Hellerma ja Vaapo Vaher annavad endale vähemasti aru, et ka kriitikat tuleb kirjutada nii, et see eraldivõetunagi, väljaspool oma materjali ja objekti, oleks eneseküllane, haarav tekst. Berk Vaher valib oma objekte erilise hoolega, nii uurib ta Vikerkaares Anti Saart (Vaher, B. 2009e) ja Vladimir Wiedemanni „Maagide kooli” (Vaher, B. 2009a), Loomingus Urmas Vadi näidendeid (Vaher, B. 2009b), Sirbis näiteks Olavi Ruitlast (Vaher, B. 2009f) ja Hando Runnelit (Vaher, B. 2009d).

Kriitikuid, kes suudavad arvustuse põnevaks kirjutada, kes õigupoolest seisavad väljaspool toda kultuurimeedia tootmise vajadust, on veel. Juba aastaid oleme lugenud põnevuse ja kirega Paavo Matsinit, tema on üks neist, kelle pärast tasub kirjanduskriitikat jälgida, kelle puhul pole vahet, millest ta parasjagu kirjutab... Stopp! On küll vahet! Matsin ei kirjuta kunagi niisama, ehku pääle, tema kirg kirjanduse vastu tingib ka raamatute valiku, tal on oma „lugejakäekiri” ning suund. Ja veel, millest iga algaja kirjanduskriitik võiks

õppust võtta: Matsini lood tulevad lugemusest, eruditsioonist, ta sõnastab pea iga arvustuse jaoks alguses kujundi, millest ta lähtub, ja siis kerib selle lahti, näiteks kirjutades Toomas Vindi „Üürilisest” böömi nukuteatri põhjal (Matsin 2009a) või Andres Allani luulest, lähtudes Jungist ja munakujundist (Matsin 2009e). Veel on teda 2009. aastal köitnud Fritz von Herzmanovsky-Orlando „Geniuste massimäng” (Matsin 2009b), Vladimir Wiedemanni „Maagide kool” (Matsin 2009d) – selles loos peitub terane torge Jaan Krossi pihta – ning Sandra Jõgeva novellide ja päevikukatketete psüühilise hügieeni taotlus (Matsin 2009c).

Jaak Tomberg ei kirjutanud palju, aga ta on alati põhjalik ning hoiab pilgu südi jahimehena kirjandusenimelise looma jälgedel tol hapral noorel lumel, mida tavatseme kutsuda eesti kultuuriks. Käsitledes Vikerkaares Arne Merilaid ja toda kirjandusest justkui välja jäävat „paremat osa”, jõuab ta seleni, et sellest rääkimiseks peaksime õigupoolest leiutama eraldi keele (Tomberg 2009b). Ma usun, et Matsini ja Tombergi kaaluga autorid ongi seda õigupoolest juba teinud, vähemasti on neil oma dialekt, mis hakkab muide kirjanduskriitika puhul laiemalt silma. Tomberg vaatleb ka oma tegevust kriitikuna kõrvalt, viib end n-ö meta-meta-tasandile, mis annab ta lugudele erilise ruumilisuse, nagu oleksidki kuskil kõneldavas kohas ja kuulamas, näiteks arvustades möödunud aasta üht arvustatumat poeeti Andrus Kasemaad: „Ometi tundub mulle (ning ilmselt on see ka teatav kohalikkude vastuvõtukeskkonda iseloomustav paratamatus), et leidub olukordi – ja iseäranis kohe esmapilgul andekate kirjutajate juures –, kus inimese-luuletajana ollakse veel noor ning tugev tootlik loomehoog on sisse saadud, kuid retseptisioonis ollakse justkui juba küpselt „paika sätitud”, põhjalikult röntgeniga läbi valgustatud, „kokku võetud”” (Tomberg 2009a). Selles loos tegeleb ta ka kriitika kriitikaga, püüab kirjanduskriitikat teksti suhtes kuidagi paika panna, Kasemaa luulet sellest päästa ja säästa, kuigi jõuab lõpuks järeldusele, et selleks polegi ehk vajadust: „Ma ei tea, kas ma olen nüüd oma ettevõtmisele alla jäänud. Pean vist lüüasaamist tunnistama. Räägin vist ikkagi kokkuvõttes sama juttu nagu kõik teisedki kriitilised lugejad, tuvastan selles luules samu asju nagu nemadki. Kasemaale on jäänud tema puutumatus ning mina lihtsalt vedelen lõpuks seda siin kirjutades üha rohkem tema mõjusfääri allutatuna. Lagunen nagu lagunevad laibad. Vedelen, vedelen, vedelen, sooviga isegi puutumatu olla... Aga siis ajab miski mind ikkagi tagasi püsti” (Tomberg 2009a).

Sirbi kirjanduskülgede üsna selge ja loova, süvenemisvõimelise näo kujundaja Jan Kaus on tegelikult ka üks viimase kümnendi olulisimaid kriitikuid, tema motivaatoriks on huvi mingi teema vastu, vajadus iseenda ja mõteteptsessiga tööd teha, kuidas muidu seletada, et ta kirjutab pika, analüüsi-va ja vaagiva arvustuse Mihkel Raua raamatust „Musta pori näkku” tähendusliku pealkirjaga „Mihkel-kuradi-Raud ja tema mäles-kuradi-tused” (Kaus 2009e), kuigi on ilmselgelt mõista, et too tekst arvustajas lausa ebameeldivust tekitab. Ta katsub enda jaoks avada ka tagamaid, miks Raua pori teda ei valuta (küll aga teisi lugejaid), aga jääb lõpuks enda juurde. See on suurepärase ja isegi suurejooneline kriitilise arvustuse näide. Muu teemadering, mis Kausi köidab, on seotud eksistentsiaalsete ja kirjanduslike pingetega, nii on ta olulisemad kirjutised ilmunud vast Sirbis: eksistentsialismivaatlused (teema, mis on Kausi alati huvitanud) McCarthy, Sebaldi ja Kierkegaardi loomingu põhjal (vt nt Kaus 2009a) ning veidi poleemilised analüüsid Kärt Hellerna (Kaus 2009b) ja Milvi Martina Piiri (Kaus 2009d) raamatuist.

Üks tõeline kirjanduse tööloom, lugemismasin ja loomu poolest kriitik, lausa kriitiku hingega sündinud mees on Peeter Helme, kui nimetada vaid, et ta on muude tööde seas (toimetades Keskuse kirjanduskülgi, tutvustades kirjandust raadios ja pidades loenguid, nõustades konsultandina OP!-i kirjanduskäsitelusid) kirjutanud Loomingus Sandra Jõgevast (Helme 2009i) ja Tõnu Önnepalust (Helme 2009a), Vikerkaares Birk Rohelennust (Helme 2009g) ning noorteproosakogust „Tule, ma jutustan sulle loo” (Helme 2009c) (seda kogumikku arvustati väga palju, ja võib tõdeda, et vähemalt mõned kriitilised repliigid pälvis see ka kõige sõbralikumatelt arvustajatelt), Sirbis Stig Claessonit (Helme 2009d), Dag Solstadi (Helme 2009b), Daniel Kehlmanni (Helme 2009e), Eesti Päevalehes Aleksei Gastevit (Helme 2009h) (mis on üsna erandlik, sest luulest Helme tavaliselt hoidub) ja üsna mõistvalt Toomas Vinti (Helme 2009f) – see on juba üsna aukartustäratav kogus! Helme võib vahel oma tutvustustegevuses olla pea pedagoogiline, rahvavalgustuslik, tema laad on üldiselt terav ja täpne, vajadusel kriitiline kuni mürgisuseni välja. Vahel harva teeb ta ka liinitööd, kirjutab sunnituna kirjutamise vajadusest ja kohustusest, kuid see torkab silma just ta enese lugude taustal, mitte aga kriitikapildis üldiselt.

*

Kaarel Kressa ütleb välja selle iseenesestmõistetava, millest päevalehte arvustajad lähtuvad või lähtuma peaksid: „Kindlasti peaks kriitik püüdma mõelda lugejale. Jah, ajakiri saab avaldada kaalukamaid ja kindlasti pikemaid tekste kui ajaleht. Ilmselt ei vaidle aga keegi, kui öelda, et kirjandusest, raamatutest tuleb kirjutada lugevatele inimestele. See inimrühm on muuseas palju suurem kui TÜ eesti filoloogia ja kirjanduse osakonna vilistlaskond” (Kressa 2009).

Kui mainisin enne, et Peeter Helme on kirjanduse tööloom, siis on seda kindlasti ka Eesti Päevalehe tandem Kaarel Kressa–Mari Peegel. Ja kui Eestis pea polegi palgalisi kriitikeid, siis on nemad kaks ehk ajakirjanduses sellele lähimad, nende põhimõtteline panus on pidev kirjutamine ja lugemine. Tõsi, see kõik pole alati ilukirjandus, üks lehetöö reeglid suru oma pääle.

Kahekesi koos kirjutavad nad harva, ent siis seda tõhusamalt. Neil on omavahel maastik vist ära jagatud: Kressa näib rohkem kirjutavat ajaloolise taustaga asjadest ja proosast, eesti luulest ja vahel mõningatest kummalistest raamatutest, Mari Peegel vaatab rohkem tõlkekirjanduse ja mälestuste poole. Kui Kressa võib vahel olla avatult ja otse kriitiline, siis Peegli kriitilisemad momendid on avaldunud pigem intervjuudes, arvustustekstides hoiab ta end vaos. Etteantud mahud ei võimalda pikki analüüse ja poetilist tekstiveeretamist, väga palju tuleb kirjutada kesklühida pikkusega deskriptiivseid palu, aga nad mõlemad valdavad seda kunsti korralikult. Kaarel Kressa on käsitlenud näiteks kolleeg Jaanus Piirsalu Venemaa-kirju, Rein Rauda, Roy Striderit, Toomas Pauli, Vladimir Kantorit, Wiedemanni „Maagide kooli”, Peeter Helmet, Khaled Hosseinit, Jüri Kaldmaad (poeedi artiklikogu on kriitiku pea marru ajanud), Enn Kasakut, Aapo Ilvest, Triin Tasujat (kas polnud see Kressa, kes kuulutas ta „Teede kurjaks teisikuks?”), Armin Kõomäge, Javier Sierrat, Jaan Kaplinskist, Siim Kera, Aarne Rubenit, Per Enquisti, Timothy Learyt, Peeter Volkonskit, Carl Jungi, Georges Simenoni, Zotovi sürri krimikat „Mõrv põrgus”, Mihkel Muti mälestusi, Paavo Piiki, Veiko Märkat, Meelis Oidsalut, Jan Kausi... Ja see pole ju kogu Kressa töö – sekka veel interv-

juud, arvamused, teated sündmustest. Võib-olla, et Kressa puhul on tegemist ühe väärtuslikuma kultuuriajakirjanikuga, kes meil on, mehe tegemisel tasub pilk pääl hoida – tema stiil võimaldab kõnelda laiema lugejaskonnaga, samas teeb ta tööd tõsiste ja nõudlike tekstidega. Sääraseid vahendusemehi ja advokaate on eesti kirjandusel väga vaja, eriti aegadel, mil anonüümne hääl kraaksatab nagu purjus näitleja Jan Kausi ühes miniatuuris: „Miks te ei kirjuta rahvale? Miks te vahite oma naba?” (Kaus 2009f). Jah, see on ajastu tegelik kirjanduskriitika, mis vaatab vastu iga uriseva eestlasekoonu kohalt.

Mari Peegel pole olnud nii viljakas kui Kressa, üks ole tal ka rohkem toimetajakohustusi, kujundab nõnda lehe nägu, laseb teistel kõnelda. Aga ta on jõudnud kirjutada muuseas nt Ernest Hemingwayst, Valentina Siia mälestustest, Alessandro Bariccost, Amelie Nothombist, Salman Rushdiest, Hannu Mäkeläst, Milan Kunderast, Lii Undist, Mihkel Kaevatsist, tutvustavalt Herta Müllerist. Et ka silmast silma intervjuus on võimalik jõuda lähedale otsele kriitikale, tõestas Peegel loos Olavi Ruitlasega (vt Peegel 2009).

Ühine olulisim panus on vast Kressa ja Peegli pikem lugu EPL-is, milles nad paljastavad ka tuntud kvaliteetkirjastuste nuritõlkeid, tõlkepraaki (Peegel, Kressa 2009). Loodetavasti oli see alles avapauk, sest mullegi on sattunud kätte tõlkeramatuid, mille ainus õige koht oleks tarbijakaitseametniku töölaual. Eestis ilmuvate tõlgete kvaliteet on sageli alla igasugust arvestust ning Kressa ja Peegli lugu on märgilise kaaluga oluline algatus, millele loodan noortelt andekatelt kultuuriajakirjanikelt jätku.

*

Kui läheneda kirjanduskriitikale väljaannete kaupa, siis selgub muidugi kohe, et tõsisem töö tehakse ära spetsiaalselt selleks mõeldud kultuuriajakirjanduses. Kaalukamad mõtisklused ilmusid 2009. aastal eriti Sirbis ja Vikerraades. Ning päevalehtede omavahelises mõõduvõtmises kisub kaalukauss ikka Eesti Päevalehe poole kiiva, midagi pole teha.

Kirjanduse kodu on Eestis Loomingus. Looming paistab silma oma autorite valikuga: siin kirjutavad Paul-Eerik Rummo ja Andres Langemets, ka Olev Remsu, Peeter Olesk – vanemad autorid räägivad tihti isiklikult, alustavad endast või oma mälust või sidemetest autoriga, lugemiskogemusest, ja jõuavad siis raamatuni. Neis on muhedust, pantaloonelikku vestmist, ivake patronaazi. Veel olulist: Andrei Hvostov analüüsib Mari Saadi „Lasnamäe lunastajat” ja venelasekuju selles (Hvostov 2009b). Siin ilmub paar Lauri Sommeri luulearvustust – tema mõtisklev-luuleline laad ei lase siiski raamatuid lahti, ta on kirjutajatundega kohal (Sommer 2009). Noorte proosat arvustab Värskest Rõhust välja kasvanud andekas autor Brita Melts (2009a). Loomingus on ka üks aasta kriitilisemaid kirjutisi, Peep Ilmeti manifestilaadne tekst „Luuletu luule”, kus ta hoiatab proosaridade luuleks murdmise kombe eest ning üritab sedastada luule tunnuseid, ta luulelist olemust (Ilmet 2009). Kui seda kõike järjest lugeda, siis on see mõnus retseptioonikett, mida pole sugugi vähe, aga miski jääb kummitama... Esiteks võib-olla see, et mõne arvustaja puhul pole suurt vahet, kuhu ta kirjutab, kas päevalehte või Loomingusse. See erinevus peaks kirjutajate peas paigas olema. Teiseks: Loomingu arvustuste maht ja hulk tundub olevat aastatetagusega võrreldes väiksem. Kolmandaks hakkab häirima see korduv skeem, mis iseloomustab kriitikanurka: üks luulearvustus, üks proosaarvustus, üks

kirjutis memuaristikast või draamakirjandusest vms, lisaks veel üks lugu ühes eespool mainitud kategoorias. Selline 3 + 1 skeem läbi aasta. Nõnda saab arvustatud keskeltläbi 48 raamatut, mida on ehk vähevõitu. Ei saa sada protsenti nõustuda Toomas Raudami väljaütlemistega, kus ta otsesõnu on nõudnud Loomingult kogu Eestis ilmuva originaalikirjanduse kajastamist, kas või ühelauseliste hinnangutena. Säärane totaalsus poleks siiski vast tundeeluliselt tõhus, ühelauselised hinnangud on ehk tuleviku kirjanduskriitika, kui romaaniks peetakse juba kümnelauselise teksti. Aga mingi püüdlus ülevaatlikkuse poole peaks olema, vähem juhuslikkust ja enam eristumist tavameedia kirjanduskriitikast. Aastaülevaated ning pikemad kriitilised arutelud, intervjuud ja kirjanikule kõnetooli pakkuv *ad marginem* (omamoodi „vaba mikrofon“), mida Peep Ilmet nii oskuslikult pruugib, on küll asendamatud ja kogu me kirjandusruumis just Loomingu kaubamärgiks, aga arvustustele peaks siiski mahtu juurde leidma ning autoreid pitsitama, et nad rohkem põhjalikkust ilmutaks.

Ahjaa, Loomingu kaheksandas numbris katsetab Tiit Aleksejev Nikolai Baturini „Delfiinide tee” pääl eksperimentaalset, hakitud ja noppelist kirjutusviisi (Aleksejev 2009). Tõtt-õelda üks vähestest sellistest katsetest terve aasta kohta, üdini sümpaatne, väärt esiletõstmist või eriauhinda.

*

Vikerkaare „Vaatenurga” rubriigile pole küll suurt midagi ette heita: tekstistik ja autorite valik on kirju, enamasti eristub Vikerkaare arvustus ka selgelt tavameediast. Püsiautoreiks on saanud olulised autorid, nagu Tõnis Kahu, kes kirjutab popkultuurinähtustega seotud raamatuist (Kahu 2009a, 2009b); Tõnu Õnnepalu Andrus Kasemaa luulest (Õnnepalu 2009a) ja aasta teisest suurest kriitikahtist – Karl Ristikivi päevikutest (Õnnepalu 2009b); Alvar Loog „Undi-juttudest” (Loog 2009c) ja Aleksei Gastevist (Loog 2009b). Hasso Krull käsitleb Mart Kanguri (Krull 2009b) ja Andrus Kasemaa luulet (Krull 2009a). Valdur Mikita ei trikitä seekord, ta räägib Jaan Kaplinskist peaaegu nagu Kaplinski ise (Mikita 2009) või Tõnu Õnnepalu, kelle stiilis on olulist oskust aeg maha võtta ning viibida teksti kirjutamis- ja lugemishetkes.

Lisaks veel nooremad autorid: Mariliin Vassenin kirjutab Joel Sanga (Vassenin 2009b), Asko Künnapi (Vassenin 2009d) ja Andra Teede luulest (Vassenin 2009a) ning Johanna Ross, kes kirjutab paar olulist, pea näidisarvustust: võrdles Mari Saati Eduard Vildega (Ross 2009c) ning teritas kurjasti hambaid Peeter Sauteri naturalismi ja stampide kallal (Ross 2009b). Ei saa öelda, et me temaga alati nõus oleksime, aga see tekst tekitab tungi kaasa mõelda, ses on kirjanduskriitilist kirge, mida ei saa kindlasti „ette heita” enamikule arvustajatest aastal 2009.

Salmo Salari nime all kirjutav autor arvustab Madis Kõivu ja Triin Soometsa, aga just viimast käsitledes juhib ta kummalisele mõtterajale: nimelt häirib autorit raamatukogust laenatud tekstide juures nende äramärgitus, lehenurkade murdmine, alla- või mahajoonimine. Pealegi illustreerivad Soometsa raamatut ta enese luuletused, mille Jan Kaus on maha kriipsutanud. Autor väidab kaotavat eneses huvi, kui keegi teine on sel kombel teksti juba puudutanud (Salmo Salari 2009). Aga mida siis mõelda kogu arvustuskultuurist kui sellisest? Kas pole see mitte tervenisti üks tekstide äramärgimine ja allajoonimine? Kas sellisena võib retseptioon hoopis lugejaid pelutada?

*

Sirbil polekski vaja pikemalt peatuda, mitmed eespool esiletoodud paremad kirjutajad väljendasid oma mõtteid just Jan Kausi koostatud külgedel, kus ta autoritele järelemõtluseks alati mõnuga ruumi annab. Sirp ja Vikerraar pakuvad mõlemad süvenemiseks ja oma mõtete lahtikirjutamiseks vajadusel priskemalt ruumi. Varem mainimata jäänutest tuleb esile tõsta veel Mathurat, kes on samuti üks tõhus kirjanduse tööloom. Talle sobivad paremini teemad, mida ta süvitsi tunneb: väga põnev on näiteks lugeda Aime Hanseni eksootiliste novellide kriitikat (Mathura 2009) ja Tagore tekstide tausta avamist (Mathura, Naaber 2009). Kaupo Meieli arvustusele Kätlin Kaldmaast (Meiel 2009a) vastab poleemiliselt Andra Teede (2009). Sääraseid juhtumeid leiab 2009. aasta kirjanduskriitikast vähe. On küll sama teksti käsitlevat arvustajatevahelist suhtlemist erinevates väljaannetes, ent peab tunnistama, et nukralt paljud kriitikud viibiksid justkui muu retseptsiooni osas teadmatuses. Jüri Talvet kirjutas mitu mõtisklevas laadis lugu, tema stiil ja mõttekulg eeldaks ehk jätkuvat artiklisarja.

Tugevatest ja olulistest oma isikupärase käe kirja ning häälega autoritest tuleks veel esile tõsta Jaanus Adamsoni ja Elo Viidingut, aga mõlemad kirjutavad tänava üsna vähe kriitikat. Adamson sõnastab Hanif Kureishi romaani „Midagi sulle öelda” arvustuses ühe levinuma kriitikudilemma: „Romaani lugemisel oli siiski mitu positiivset tagajärge: esiteks lubasin endale juba sajandal leheküljel, et ma ei luba enam kunagi arvustada raamatut, mille sisuga ma tutvuda pole jõudnud, s.t kui ma ei ole juba ette veendunud, et kirjutamine on tõepoolest väärt minu huvi ja vaeva.

Ma adun suurepäraselt, mida mõtles Georg Steiner, kui kirjutas hea lugeja „vastusekohuslusest” teksti ees – lugeja sunnist vastata kirjutajale tänuga ehk „kirjutada omalt poolt raamat loetule vastuseks”. Selline vastusekohuslus ei pea ega saagi väljenduda alati kirjutamises (veel vähem raamatu kirjutamises), lugeja on oma kohuse kirjutaja ees (minimaalselt) täitnud juba siis, kui tal on huvi ja tahtmist loetu üle kas või pool tunnikestki vestelda (soovitavalt mõne targema või vähemalt sama targa inimesega, nagu ta ise).

Nii et oma elementaarse lugejakohuse olen ma Kureishi ees tegelikult juba täitnud (näiteks teda korduvalt suhtlussituatsioonides tsiteerides), täiesti jännis tunnen end olevat aga Jan Kausile lubatud arvustuse kirjutamisel – mida on mul siis ikkagi öelda?” (Adamson 2009).

Kahju, et Valle-Sten Maiste enam pikemat aega süvitsi kirjandusest ei kirjuta, tema vaimustunud arvustus Mart Kivastiku jutukogule annab silmad ette paljudele tänastele kriitikutele, kes ei näi emotsiooniga ise kohal olevat (Maiste 2009).

*

Värske Rõhk ei ole enam üksnes noorte kirjanike taimelava, see on ka hää lähtekoht noorele kriitikule, siit on välja kasvanud näiteks Brita Melts, Johanna Ross ja Carolina Pihelgas.

Aga on teisigi kasuliselt suunatud kirjutajaid, kellest siin vaid paari esile tõstaksin. Liis Pallon alustab Marion Andrat käsitlelles väikese retseptsiooniülevaatega, näidates, et ta on tööd teinud, ja jõuab siis olulise üldistuseni: „Tuleb lihtsalt rohkem lugeda ilukirjandust ja süveneda oma kirjutatusse, et kõrvaldada seal veel esinev toorus ja robustsus, sest ainult niimoodi saadakse päris kirjanikuks ilma mõõnduste ja laiendusteta” (Pallon 2009: 83).

Üks jõulisema oma stiili ja eesmärgiga kirjutaja, kes Värskest Rõhust kindlasti kaugemale jõuab ning kriitikuna üht-teist ära teha võib, on ka proosaistina silma jäänud Mikk Pärnits, kelles on korruga ülbust ja head stiilitaju (Pärnits 2009).

Huvitava kõrvalpõikena tutvustab aasta teises numbris Brita Melts ret-roarvustusega Piret Viirese veidi unustusse jäänud üliõpilasnovellikogu „Tallinna ja Tartu vahel” (Melts 2009b).

*

Postimehe kirjandusosa on tegelikult tugev, kirjutajate pahameele pälvissiski otsus kaks kuud pausi pidada. Kunst ei puhka, kirjanik ei maga! See aga ei vähenda Postimehe panust ja väärtust kirjanduse kajastajana. Üks aasta terasemaid kirjanduskriitilisi torkeid pärineb just Postimehest Alvar Loogilt: „fs on aga vaieldamatult üks uue aastatuhande esimese kümnendi kesksemad autoreid eesti kirjanduses, kelle mõju on selgesti näha ka Triin Tasuja tekstides. Julgen ennustada, et tema looming muudab mitmed silp-rõhulise riimi ja topeltkoodidega kirjutatud lähimineviku poeedid (eesotsas Juhan Viidinguga) praeguste ja tulevaste lugejapõlvkondade silmis ajapikku anakronismiks. fs räägib MSNi, SMSi ja Twitteri ajastu lastega nende emakeeles” (Loog 2009a).

Muidugi kirjutavad Postimehes retsensioone kriitikute sekka ka oma toimetuse inimesed, kirevust ja põnevust toovad Valner Valme, Urve Eslase, Heili Sibritsa, Janar Ala ja Mart Juure kirjutised. Viimane võtab ette just ajalooraamatuid, Juure kirjutuslaad on üks võimalikke ja vajalikke, seda võiks teisedki ajuti rakendada, olla korruga kriitiline ning mänguline, müüa oma ideed n-ö maha.

Ja muidugi kirjutab ikka Postimehe raudvara Rein Veidemann, kelle kätte usaldatakse kas väarikate inimeste elulood, juubelid või dokumentaalse koega raamatud. Jah, Veidemannist on kujunenud omalaadne juubelikirjanik ning tuleb tunnistada, et see tuleb tal veenvalt ja veetlevaltki välja. Väarikus on siin too märksõna.

Lehes ilmuvad Krista Kumbergi südamlikud arvustused, järjepidevam autor on Ott Kilusk, aga ka Mariliin Vassenin ja Teet Kallas.

Postimehe puhul ihkaks kirjutajarahvas kõige enam ruumi juurde: potentsiaal on suurepärane, toimetajate suhted „kirjandusüldsusega” ja autoritevalik on täiesti teadlik ning põhjendatud, aga veidi vähe saab seda materjali aasta pääle kokku.

*

Eesti Päevalehte võib 2009. aasta plaanis pidada täiesti korralikuks kirjandusleheks, aasta esimeses pooles olid asjad lausa imehästi: lisaks reedesele Arkaadiale leiti kirjandusele ka palju ruumi nädalavahetuse kultuurilisas. Aasta teises pooles tõmmati ruumi koomale.

Lisaks arvustustele, intervjuudele ja tutvustustele (EPL kasutab vahel väiksemate kirjanduslugude juures ausat žanri- või rubriigimääratlust „tutvustus”) ilmusid veel Jaan Unduski ja Linda Kaljundi kirjutised „Eesti lugude” raamatusarjast, mida ei saa küll pidada arvustusteks, kuid on üldhariv kirjandusmaterjal siiski, vaatamata oma turunduslisaväärtusele.

EPL-i kirjanduskäsitluse keskmest, kahe kultuuriajakirjaniku suurest tööst, oli eespool juba juttu. Lisaks sellele on aasta jooksul ilmunud veel

arvustusi ligi kolmekümnelt autorilt, enamikult vaid üks, erandiks filosoofiat ja popkultuuri vaadelnud Kaur Garšnek, Mathura ja kirjandustoimetajate kolleegid Maris Meissaar (peamiselt noortekirjandusest) ning Liivi Šein (lastekirjandusest ja mälestustest), paar lugu kirjutas ka muidu üsna vaiki olnud Lauri Pilter (Pilter 2009).

*

Mõned väljaanded tuleb veel aususe mõttes ära mainida. Keskus teeb kirjanduse tutvustamisel tublit tööd, aga arvustusi sääal peaaegu ei ilmu. Arvatavasti on sääarane suunavalik teadlik, nii suudetakse kindlalt eristuda Sirbi, Vikerkaare ja Loomingu suunast, sest autorid osalt ju kattuvad.

Sügisel ilmus ajakirja Lugu esimene number. Kolm tugevat kirjutajat-toimetajat Kätlin Kaldmaa, Mari Klein ja Mihkel Kaevats teevad kindlasti oma näoga ajakirja. Esimest numbrit oli mõnus lugeda-sirvida, aga anname neile veel aega atra seada ja loodame südamest, et välismaistel omanikel jätkub kannatust ära oodata, kuni hää asi käima läheb. Täna-seks on ilmunud juba teine number, kaanel imekaunis Kristiina Ehin. Kes siis sellist ajakirja osta-lugeda ei tahaks?

Eesti Ekspressis ilmub küll ka pikema-id tutvustavaid lugusid, kuid peamine võhm läheb lühiarvustustele. Kummalisel kombel on nad kirjutama saanud pea kogu eesti kriitikute paremiku, teiste seast leiab ka Berk Vahe-ri, Märt Väljataga, Peeter Helme ning muidugi palju Eesti Ekspressiga seotud inimesi, praeguseid ja endisi töötajaid. Samas tekitab see vorm ikkagi kahtlusi – müügiedenduseks ehk sobibki, aga kirjandusest mõtisklemiseks... Ületamatu meister on siin Kalev Kesküla, miniatuur on tema vorm, ta suudab selles mahus rääkida raamatust ka miskit olulist ning visata sekka veel paar poeetiliselt-kultuuriajaloolist kujundit. Kui muidu ei jää tõesti muuks mahti kui väikseks tutvustavaks viipeks, siis mõni hästimotiveeritud autor suudab end väljendada nii kitsal pinnalgi. Ütleme nii – see on väga keeruline vorm ja täielik vastand Sirbi pikkuse-poliitikale.

*

Siis on veel muidugi Keel ja Kirjandus. Aga see on akadeemiline väljaanne, kuigi tundub vahel, et kriitkarubriigis antakse veidi enam vabadust. Pea-toimetaja Joel Sanga isiklik-kriitiline lugu „Undi juttudest” (Sang 2009) võinuks sobida ka mujale, nagu ka Rein Ruutsoo mõtisklused Mari Tarandi mälestustest (Ruutsoo 2009). Üks olulisim lugu oli Leo Luksi sissevaade Jaak Tombergi väitekirja, avades Tombergi kriitika tagamaid (Luks 2009).

Kirjanduskriitikat võib otsida veel blogidest: Öhtulehe raamatublogi eesmärgid ja vajadused on veidi teised kui nood, mida meie silmas peame. Varra-ku raamatublogi on universaalsema eesmärgiga, väga mõnus lugemine, aga eesmärgiks polegi otseselt n-ö raamatuarvustusi tekitada. Kõige olulisem seda tüüpi allikas on vast „Liivametsa lugemised”. Tuleb välja, et lisaks Kaarel Kressale ja Mari Peeglile on siiski veel üks inimene, kellele eesti kirjanduse konsultandina makstakse lugemise eest palka. Ja seda teeb Maire Liivamets suure hoole ning pühendumusega, tolerant-siga ka noorema ja talle kaugema keelega kirjanduse vastu. „Liivametsa lugemised” on küll suunatud rohkem raamatukogujatele, aga tasub kirjanduskriitikuil-toimetajailgi pilk pääl hoida.

Lõpetuseks. 2009. aasta jääb meelde kui aasta, mil üks mängulisem ja põnevam kriitik, Toomas Liiv, kirjutas oma viimased arvustused: Sirbis Jan Kausist (Liiv 2009d), Loomingus Tammsaare kirjadest oma tütrele (Liiv 2009a), Eesti Päevalehes Arne Merilaist (Liiv 2009b) ning Keeles ja Kirjanduses Peeter Oleskist (Liiv 2009c).

Olgu kriitikuil kannatlikkust oma materjali süveneda, julgust teha üldistusi ja kõnelda kriitiliselt; toimetajatel vaprust ning jaksu võidelda suurema ruumi eest ja kannatust norida kriitikutelt välja paremaid palu; meediamag-naatidel mõistust anda eesti keele elusale servale nii tarvilikku vastukaja- ja tutvustusruumi. Siis ei pea Kalev Kesküla ennustatud apokalüptiline maailm meile veel täna-homme koju postkasti kätte kolksuma.

Kirjandus

- A a d m a, Heidi 2009. Pilte ja kõnelusi. Eesti näitekirjandus 2008. – Looming, nr 4, lk 539–547.
- A d a m s o n, Jaanus 2009. Mitte midagi ei ole öelda. – Sirp 30. X.
- A l e k s e j e v, Tiit 2009. Lugeses Nikolai Baturini „Delfiinide teed”. – Looming, nr 8, lk 1152–1156.
- H e l l e r m a, Kärt 2009a. Avanevad ukсед: eestlasest maailmakodanikuks. – Sirp 21. VIII.
- H e l l e r m a, Kärt 2009b. Ainult argielust materjali ammutav kirjanik varem või hiljem resigneerub. – Eesti Päevaleht 23. X.
- H e l m e, Peeter 2009a. Bonjour Tristesse. – Looming, nr 11, lk 1585–1587.
- H e l m e, Peeter 2009b. Dag Solstadi kirjanduslikkuse tempel. – Sirp 8. V.
- H e l m e, Peeter 2009c. *J'accuse!* – puudulik toimetamistöõ kui mõrv. – Vikerkaar, nr 9, lk 106–108.
- H e l m e, Peeter 2009d. Kaunis meeleheide. – Sirp 16. X.
- H e l m e, Peeter 2009e. Ood inimesele. – Sirp 6. II.
- H e l m e, Peeter 2009f. Probleemi ründav Vint lõmastab oma tegelased. – Eesti Päevaleht 6. XI.
- H e l m e, Peeter 2009g. Tänapäeva ideaalkirjandus – nii heas kui halvas. – Vikerkaar, nr 12, lk 118–120.
- H e l m e, Peeter 2009h. Töölislöögi utoopia ja praktilisus. – Eesti Päevaleht 21. VIII.
- H e l m e, Peeter 2009i. Vaba valiku tulemus: nutt ja hala ning head novellid. – Looming, nr 5, lk 725–727.
- H e n n o s t e, Tiit 2009. Mälu ja elu. Grilliajastu kirjandus. – Looming, nr 9, lk 1271–1280.
- H v o s t o v, Andrei 2009a. Kas eesti kirjanduses on suured teemad läbi? – Sirp 16. I.
- H v o s t o v, Andrei 2009b. Raamat, mille lugemine teeb paremaks. – Looming, nr 2, lk 287–290.
- I l m e t, Peep 2009. Luuletule. – Looming, nr 5, lk 718–720.
- K a h u, Tõnis 2009a. Popimeelsuse paradoksid. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 172–175.
- K a h u, Tõnis 2009b. In vino veritas. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 168–171.
- K a l d m a a, Kätlin 2009. 2008. aasta tõlkeilukirjandus. – Looming, nr 5, lk 696–710.

- Kangro, Maarja 2009. Eesti luule 2008. – Looming, nr 3, lk 391–408.
- Kaus, Jan 2009a. Kaastunde autentsus. – Sirp 24. VII.
- Kaus, Jan 2009b. Kõrvaletõrjutuse vorm ja sisu. – Sirp 23. I
- Kaus, Jan 2009c. Liiga palju paljusust. – Looming, nr 12, lk 1687–1695.
- Kaus, Jan 2009d. Läbi raskuste jõe poole. – Sirp 11. XII.
- Kaus, Jan 2009e. Mihkel-kuradi-Raud ja tema mäles-kuradi-tused. – Looming, nr 1, lk 147–151.
- Kaus, Jan 2009f. Miniatuurid. Tallinn: Jumalikud Ilmutused.
- Kesküla, Kalev 2009. Elu sumedusest. Tallinn: Tuum.
- Kiigemägi, Kristel 2009. Uus Ehin ja Viiding: sellist luulet ma tahan. – Eesti Päevaleht 5. VII.
- Klein, Mari 2009. „Puhastus” on väga mitmetasandiline lugu. – Eesti Päevaleht 16. I.
- Kotjuh, Igor 2009. 2008 luule parimad palad. – Keskus, nr 1.
- Kressa, Kaarel 2009. Milleks kirjutada kirjandust? – Eesti Päevaleht. Kultuur 4. IV.
- Krull, Hasso 2009a. Ainsuse esimese isiku anarhiline hääl. – Vikerkaar, nr 9, lk 99–104.
- Krull, Hasso 2009b. Keeleusaldus. – Vikerkaar, nr 12, lk 107–113.
- Liiv, Toomas 2009a. A. H. T. kirjad tütrele. – Looming, nr 12, lk 1731–1732.
- Liiv, Toomas 2009b. Arne Merilai peened mängud eruditsiooniga. – Eesti Päevaleht 3. VII.
- Liiv, Toomas 2009c. Peeter Oleski ülemlaul faktograafia. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 867–869.
- Liiv, Toomas 2009d. Talumatult noor-eestilik alaväärsuskompleks. – Sirp 15. V.
- Loog, Alvar 2009a. Lugemisharjutusi iseseisvaks eluks: tusk. ängistus. üksildus. – Postimees 31. X.
- Loog, Alvar 2009b. Maaailma lõpus on vabrik, kus kunagi kohtume kõik. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 171–175.
- Loog, Alvar 2009c. *Who's afraid of Mati Unt*. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 161–165.
- Luks, Leo 2009. Lepituse teostumatu võimalikkus. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 949–955.
- Maiste, Valle-Sten 2009. Üks ülistus: Kivastik kui Planti „Raising Sand” ja kui Madis Kõiv. – Sirp 15. V.
- Martson, Ilona 2009. Lastekirjandus 2008 kurja kriitiku pilgu läbi. – Looming, nr 3, lk 548–561.
- Mathura 2009. Lahti pillatud reisikohver. – Sirp 2. X.
- Mathura, Naaber, Enda 2009. Tagore – kaduv suurus või unustatud hääl. – Sirp 8. V.
- Matsin, Paavo 2009a. Da Vindi kood. – Sirp 20. XI.
- Matsin, Paavo 2009b. Kokkukäiv torukübar. – Sirp 12. VI.
- Matsin, Paavo 2009c. Merkuuri lapsed. – Sirp 12. I.
- Matsin, Paavo 2009d. Mitte ainult kanepist... – Sirp 27. III.
- Matsin, Paavo 2009e. Äikesepõngerjad. – Sirp 23. X.
- Meiel, Kaupo 2009a. Hoidke end unenäo eest, unenägu on nagu jännes. – Sirp 16. X.
- Meiel, Kaupo 2009b. Vastused küsimustele, mida ei esitata. – Sirp 3. IV.
- Melts, Brita 2009a. Noorte hääl '08. – Looming, nr 8, lk 1156–1158.
- Melts, Brita 2009b. 1980ndate „meie”. – Värske Rõhk, nr 2, lk 91–93.

- Mikita, Valdur 2009. Jaan Kaplinskist mõeldes. – Vikerkaar, nr 9, lk 95–98.
- Olesk, Peeter 2009. Kera mõõtmise sirgega. – Postimees 28. II.
- Pallon, Liis 2009. Noore (ulme)kirjaniku portree. – Värske Rõhk, nr 4, lk 81–83.
- Peegel, Mari 2009. Olavi Ruitlane: minu raamatus räägib Mees! – Eesti Päevaleht 28. VIII.
- Peegel, Mari, Kressa, Kaarel 2009. Nuritõlge – tuttav ka parimates kirjastustes. – Eesti Päevaleht 7. XI.
- Pilter, Lauri 2009. Uuemaid sõnumeid kirjanduse ja kirjandusteaduse valdkonnast. – Eesti Päevaleht 16. X.
- Pärnits, Mikk 2009. Uued, maasikahaisulised tuuled kirjanduses. – Värske Rõhk, nr 1, lk 84–87.
- Ross, Johanna 2009a. Eesti proosa 2008. – Keskus, nr 1.
- Ross, Johanna 2009b. Igav nagu elu, seekord päriselt. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 179–182.
- Ross, Johanna 2009c. Üks väga armas ja hale lugemine vähemusrühmade olukorrast Eestis. – Vikerkaar, nr 3, lk
- Ruutsoo, Rein 2009. Armastusega Juhanist. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 146–148.
- Salmo Salar 2009. Mitte et mulle matemaatika ei meeldiks. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 153–157.
- Sang, Joel 2009. Oli, ja enam ei ole. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 290–293.
- Sommer, Lauri 2009. Kasvamise ja lahknevuse anatoomiat. – Looming, nr 6, lk 861–862.
- Teede, Andra 2009. Unelus ja reaalsus. – Sirp 13. XI.
- Tomberg, Jaak 2009a. Poeedi lagunemise passiivne ja rikastav rahu. – Sirp 14. VIII.
- Tomberg, Jaak 2009b. Ükski inimene ei ole saar. Aga meri on lai. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 158–162.
- Vaher, Berk 2009a. Eesti lood Z-kirjanduse kastmes. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 186–191.
- Vaher, Berk 2009b. Ja jätab midagi ütlemata. – Looming, nr 4, lk 578–581.
- Vaher, Berk 2009c. Kirjanik Baturini muu ja suurem maailm. – Eesti Päevaleht 17. IV.
- Vaher, Berk 2009d. Paguaadliku püharaamat. – Sirp 30. IV.
- Vaher, Berk 2009e. Sa oled mul teine. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 174–177.
- Vaher, Berk 2009f. Vembuvana lood. – Sirp 24. IX.
- Vaher, Berk 2009g. Üle õue lendas linde: nullindad eesti kirjanduses. – Sirp 19. VI.
- Vaher, Vaapo 2009a. Etapp küll, kuid mitte epohh. – Looming, nr 11, lk 1564–1573.
- Vaher, Vaapo 2009b. Lasteaia ja lõbumaja vahel. Eesti proosa 2008. – Looming, nr 3, lk 409–428.
- Varblane, Hannes 2009. – Eesti Päevaleht 12. VI
- Vassenin, Mariliin 2009a. Kadunud maailma teedel. – Vikerkaar, nr 12, lk 114–116.
- Vassenin, Mariliin 2009b. Kordub ah kordub see uni. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 172–173.
- Vassenin, Mariliin 2009c. Must raamat ja valge raamat. – Postimees 31. I.

- Vasselin, Mariliin 2009d. Pühast ja pimedusest. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 165–167.
- Velsker, Mart 2009. Uus kirjandus ja uued lugejad. – Looming, nr 10, lk 1410–1425.
- Vikergallup 2009. Eesti kirjandus 2008. – Vikerkaar, nr 3, lk 106–111.
- Õnnepalu, Tõnu 2009a. Poeedi rahu ja armastus. – Vikerkaar, nr 3, lk
- Õnnepalu, Tõnu 2009b. Ristikivi hiibiraamat. – Vikerkaar, nr 6, lk 94–98.

An Institutionalized Atavism: A Few Notes on Estonian Literary Criticism in 2009

Keywords: Estonian literary criticism, recent Estonian literature, modern Estonian book reviews

Estonian literary criticism of 2009 is analysed. In the author's opinion, the local cultural situation where reading and books are getting increasingly more marginal is turning literary criticism into almost an atavism – having no obvious purpose, but still produced, and even read, out of habit. Unfortunately, Estonian literary criticism is not exactly thrilling as reading material. The prevalent trend seems to favour descriptive single-book reviews without much real criticism in them. There is acute shortage of generalization, wider context and comparative analysis. Moreover, there are very few people in Estonia worthy to be called professional critics, which leaves most of the ground to „hobby-critics”. Only a few authors capable of generalization stand out against this drab background, some for provoking polemics, some others for keeping their own line. Kärt Hellerma leads a crusade for a right to think and write different, Berk Vaher persists in his self-willed critical attitude, Paavo Matsin, Jaak Tomberg, Jan Kaus, Peeter Helme and some others offer fascinating analyses and philosophical discussion of their favourite topics. Positive words have been found for Kaarel Kressa and Mari Peegel whose devoted tandem work for the daily Eesti Päevaleht. High-quality criticism, also making enjoyable reading, can mostly be found in the magazine Vikerkaar and the cultural weekly Sirp.

Jürgen Rooste (b. 1979), Estonian poet, critic, editor, project-manager for Estonian Writers' Union, rooste@ekl.ee